

KNAPP ÉVA

Az emblematika oktatásának forrásai a magyarországi jezsuita kollégiumokban

A magyarországi irodalmi emblematika történetét vizsgálva felfigyeltünk arra, hogy a viszonylag szegényes elmélettel szemben egy meglepően gazdag, differenciált gyakorlat alakult ki.¹ Az elméleti megjegyzéseket is tartalmazó első magyar vonatkozású emblémáskönyvek a XVI. század második és a XVII. század első felében jelentek meg. Hatásuk azonban az elméletre és a gyakorlatra nem vagy alig kimutatható. Ugyanígy az irodalomelméleti munkák emblémára vonatkozó megjegyzései is csak áttételesen befolyásolták a gyakorlatot.² A magyarországi emblematika további fő jellemzői az emblematikus kiadványok számbeli növekedésének és a jezsuita kollégiumi rendszer megszilárdulásának időbeli egybeesése; a nyomtatványok jelentős részének gyakorlati irányultsága, tanító célzata és alkalmi jellege; valamint a redukált formák, a morális-didaktikus-kegyességi célkitűzés és a verbális részek túlsúlya. Mindez ráirányította a figyelmet a jezsuita emblematika oktatás szerepére az európai törekvések magyarországi közvetítésében. A szerény elméleti kezdeményezések mellett a viszonylag gazdag gyakorlat csak úgy alakulhatott ki, ha megvoltak azok a közvetítők és befogadási feltételek, amelyek biztosították az elsajátítást. Erre utal az is, hogy a magyar anyagnak a műfaji, formai és szerkezeti sajátosságok tekintetében egyaránt megvannak az európai előképei és párhuzamai.

Az a megkésetttség, ami az ország XVI–XVII. századi történeti, politikai, társadalmi és gazdasági helyzete miatt a dél- és nyugat-európai fejlődéssel szemben jellemzi a magyar emblematikát, különösen kedvezett a jezsuita hatások érvényesülésének. Figyelembe kell venni azt is, hogy:

1. Az emblematikus kifejezési formák a XVI–XVII. század fordulóján nem voltak ismeretlenek Magyarországon: a régi magyar irodalomban, így például

¹ KNAPP ÉVA – TÜSKÉS GÁBOR: *Irodalmi emblematika és emblémarecepció Magyarországon 1564–1796.* = Magyar Könyvszemle (112.) 1995. 142–163.; TÜSKÉS, GÁBOR – KNAPP, ÉVA: *Towards a Corpus of the Hungarian Emblem Tradition (Literary emblematics and emblem-reception in Hungary 1564–1796).* In: *European Iconography East and West: selected papers of the Szeged international conference, June 9–12, 1993.* Ed. by György E. SZÓNYI. Leiden–New York–Köln, 1996. 190–208.

² KNAPP ÉVA – TÜSKÉS GÁBOR: *Emblémaelméletek Magyarországon a XVI–XVIII. században.* In: *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon.* Szerk. JANKOVITS LÁSZLÓ, KECSKEMÉTI GÁBOR. Pécs, 1996. 171–187.

Balassi Bálint, Rimay János és Pázmány Péter munkásságában közvetlen vagy közvetett formában közel egy időben jelentek meg az emblematika európai elterjedésével.

2. A rendszeres megjelenés megkésetttségét nem az emblematika iránti fogékonyság hiánya okozta, hanem az alkalmoszerű, a szélesebb hatást nélkülöző, elszigetelt recepció, melynek fő okai voltak az ország három részre szakítottasága, egy részének török megszállása és növekvő társadalmi, kulturális elmaradottsága.

3. A jezsuita oktatási rendszer Magyarországon akkor szilárdult meg, amikor a jezsuita emblémaelmélet és -gyakorlat Európa-szerte virágkorát élte, s a jezsuiták kiemelt helyet biztosítottak az emblematikának az oktatásban.

4. A XVII. századi Magyarországon a jezsuita iskolarendszeren kívül kevés lehetőség volt közép- és felsőfokú ismeretek elsajátítására; gyermekeiket a protestáns nemesség is jórészt jezsuita iskolákban, illetőleg külföldön taníttatta.

Források

A történeti Magyarországon 1579 és 1773 között összesen mintegy ötven jezsuita rendház, kollégium és missziós állomás működött.³ (1. térkép) Ezek a helyeken szervezett oktatás folyt, illetve a diákok és a novíciusok rendszeresen megfordultak. A XVI–XVIII. században a jezsuiták folyamatosan alapítottak rendházakat: a legtöbbet az ország északi és nyugati részében, míg a török által tartósan megszállt középső és a protestáns többségű keleti országrészben jóval kevesebbet. A XVI. századi alapítások (6 rendház) a járványok, a hadi események, valamint a protestáns lakosság jezsuitaellenessége miatt nem működtek folyamatosan. A XVII. század első és második felében egyaránt húsz-húsz rendház létesült, amelynek következtében megszilárdult a kollégiumi rendszer. 1635-től Nagyszombatban jezsuita egyetem működött. Az öt XVIII. századi alapítás többsége a Délvidéken és a keleti országrészben jött létre.

Az osztrák–magyar jezsuita provincia eltörlésekor (1773) a feloszlató intézkedéseknek megfelelően leltárba vették a rendházak könyvtárait. Ezeket az ún. abolíciós katalógusokat, a történeti könyvtárkatalógusokat⁴ és a könyvanyag jelentős részét Mária Terézia rendeleteire az államosított nagyszombati egyetem jogutódja, a budai (ma budapesti) egyetem könyvtárába szállították.

A felhasznált források földrajzi eloszlása jelzi a vizsgálat reprezentativitását. (2. térkép) Források a történeti Magyarország egész területéről, összesen 37 helyről, elsősorban a kollégiumokból állnak rendelkezésre. A források területi eloszlása arányosan követi a rendházak sűrűségét: a legtöbb forrás az ország

³ POLGÁR, Ladislaus: *Bibliographia de historia Societatis Iesu in Regnis olim Corona Hungarica unitis (1560–1773)*. Roma, 1957.

⁴ *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Budapestinensis*. Tom. II. Pars 1. Catalogus librorum manuscriptorum. Bp. 1889. 210–220.

északi és nyugati részéből maradt fenn. A forrásanyag egyenetlen időbeli megoszlását magyarázza egyrészt a rend magyarországi története, másrészt a források keletkezésének rendszertelensége. A XVI. századi könyvgyűjtemények közül egyedül a kolozsvári könyvtárlomány egy részének rekonstrukciója áll rendelkezésre; az 1579–1604 között keletkezett gyűjtemény 490 kötete között azonban nincs emblematikus kiadvány.⁵ A legjelentősebb könyvtárak anyagáról, így Nagyszombat, Kassa, Pozsony, Sárospatak, valamint a magyarországi papnövendékek bécsi nevelőintézetének, a Pázmáneumnak az egykori könyvtárlományáról hat XVII. századi forrás tájékoztat.⁶ A többi állományjegyzék a XVIII. században, jórészt 1773 körül keletkezett.⁷

⁵ JAKÓ Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579–1604*. Szeged, 1991.

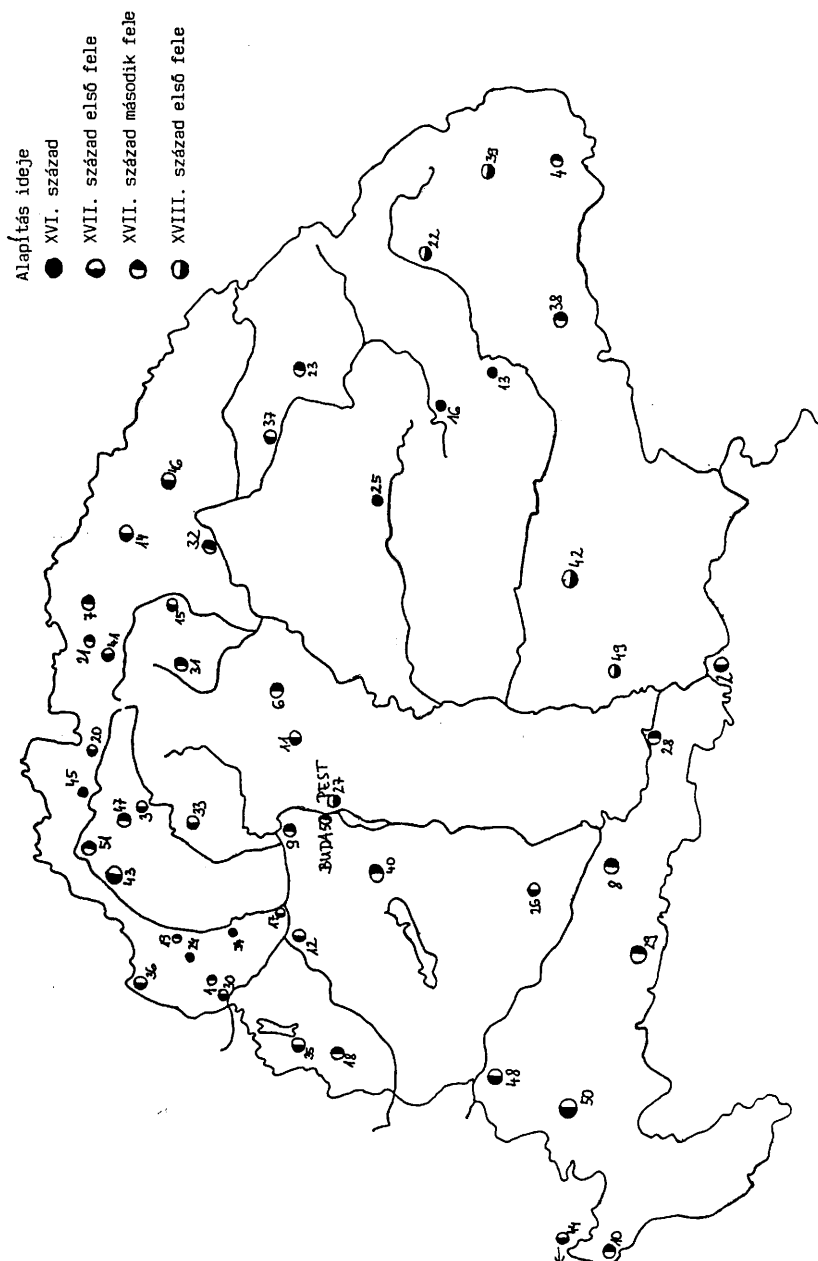
⁶ *Catalogus Collegii Tyrnaviensis Societatis Iesu. Saec. XVII. (1632–1690)*. Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár (BEKK) J1.; *Catalogus novus librorum Collegii Tyrnaviensis Societatis Iesu. Conscriptus Anno Domini MDCXC. (1690–1773)*. BEKK J2/1–2.; *Catalogus Librorum Collegii Pazmaniani sub cura RRdor. Patrum Societatis Iesu Anno MDCLXXXI. Cura ... Georgii Daneczy S. I. ... descriptus*. BEKK J10/11.; *Catalogus Librorum Bibliothecae Collegii Posoniensis Soc. Iesu Anno D. 1639. (1639–1663)*. Eger, Dobó István Múzeum, Kézirattár Nr. 1.; *Catalogus Librorum Collegii Cassoviensis Societatis Iesu ab anni 1660 Junio. (1660–1682)*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSzKK) Fol. Lat. 23.; *Libri ... Jesuitae S(áros) Patachini. Anno 1686. die 7 Decembr(is)*. Sárospatak, Tiszáninnen Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Ms. 1227/2.; A pozsonyi, kassai és sárospataki forrásokhoz vö. *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*. I. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár. Szerk. MONOK István, VARGA András. Szeged, 1990. 1–241.

⁷ *Catalogus Librorum Residentiae Societatis Iesu Thurocziensis ... Anno ... 1704*. Magyar Országos Levéltár (MOL) Acta Jesuitica E 152. 22/49.; *Catalogus Librorum Residentiae Patakiensis. (1707)*. MOL Urbaria et Conscriptio E 156. 107/50.; *Catalogus [!] Librorum Collegii Ungvariensis. (1707)*. MOL Urbaria et Conscriptio E 156. 107=52.; A turóci, sárospataki és ungvári forrásokhoz vö. *Magyarországi ... I.* 1990. 242–282.; *Elenchus librorum in Alba-Regalensi extincti Societatis Residentiae repertorium*. BEKK J10/1.; *Catalogus Bibliothecae Collegii abolitae Societatis Budensis*. BEKK J10/2.; *Catalogus Librorum abolitae Societatis Iesu Residentiae Comaromiensis*. BEKK J10/3.; *Catalogus [!] librorum venerabilis Residentiae Eperiesiensis abolitae Societatis noviter confectus. Anno D. 1781*. BEKK J10/4.; *Elenchus Librorum abolitae Societatis Collegii Leutschoviensis*. BEKK J10/5.; *Elenchus librorum in Archivio Residentiae S. I. Nagy-Banyensis repertorium*. BEKK J10/6.; *Elenchus Librorum Bibliothecae Collegii Neozoliensis olim Societ. Iesu. Anno MDCCLXXXVIII*. BEKK J10/7.; *Catalogus Librorum in Residentia Abolitae Societatis Iesu ad Sanctum Martinum Posonii adinventorum*. BEKK J10/9.; *Catalogus librorum Bibliothecae Collegii Posoniensis abolitae Societatis Iesu conscriptus Anno 1778*. BEKK J10/10.; *Catalogus Librorum in Bibliotheca Residentiae Extinctae Soc. Iesu S. N. Patakiensis repertorium ... Anno 1773. elaboratus*. BEKK J10/12.; *Catalogus Librorum in Bibliotheca Posegana existentium juxta praescriptus Rubricas confectus*. BEKK J10/13.; *Catalogus Librorum Bibliothecae Collegii Soproniensis*. BEKK J10/14.; *Catalogus Librorum in Bibliotheca Residentiae Solnensis Patrum antea Societatis reperibilium*. BEKK J10/15.; *Catalogus Bibliothecae Collegii Szakolcensis S. I.* BEKK J10/16–17.; *Catalogus Librorum Bibliothecae Collegii condam Soc. Iesu et Domus Probationis Trencheniensis confectus Anno Dni. 1774*. BEKK

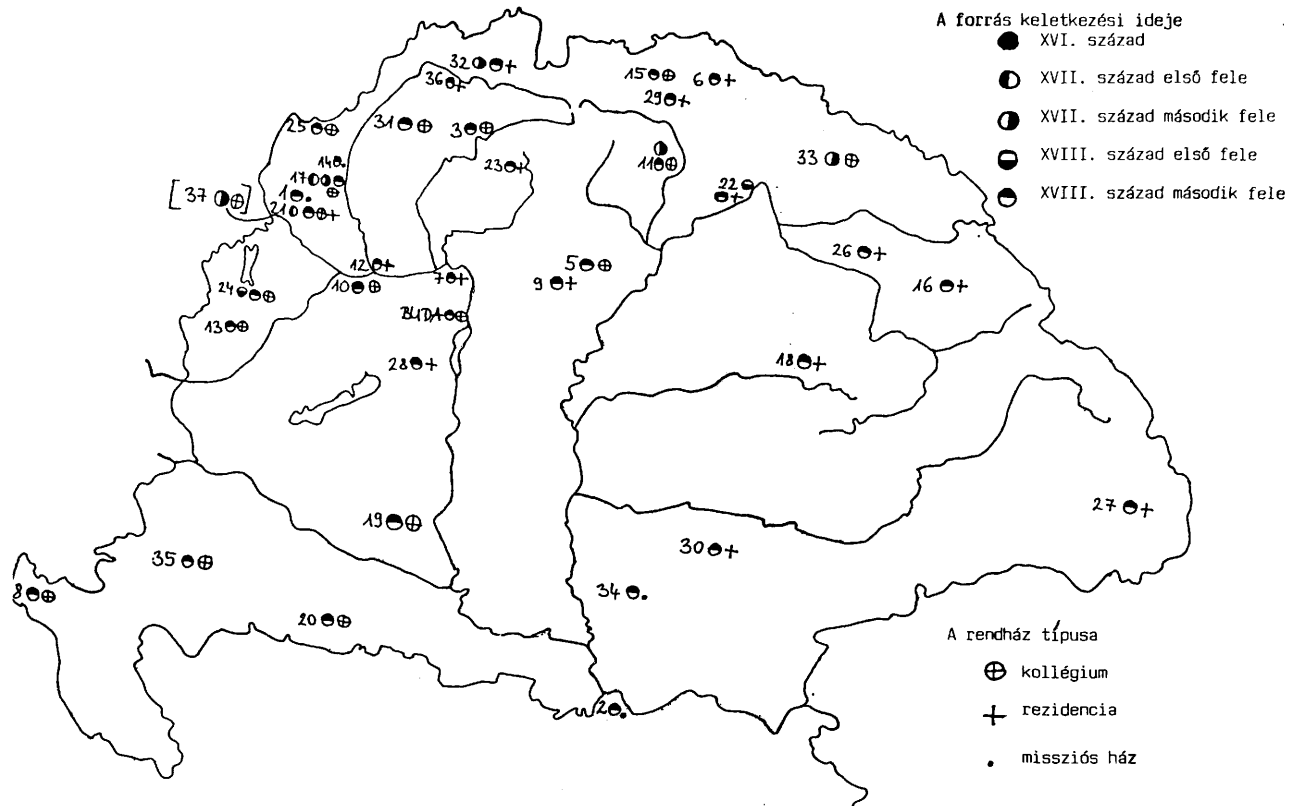
1. térkép: A bejelölt helységek jegyzéke

1 Bazin (Pezinok)	27 Pest 1703
2 Belgrád (Beograd) 1612	28 Pétervárad (Petrovaradin) 1694
3 Besztercebánya (Banska Bystrica) 1648	29 Pozsega (Požega) 1699
4 Brassó (Braşov) 1694	30 Pozsony (Bratislava) 1622
5 Buda 1687	31 Rozsnyó (Rožňava) 1656
6 Eger 1688	32 Sárospatak 1663
7 Eperjes (Prešov) 1673	33 Selmecbánya (Banská Štiavnica) 1649
8 Eszék (Ošijek) 1688	34 Sellye (Sal'a) 1586
9 Esztergom 1687	35 Sopron 1636
10 Fiume (Rijeka)	36 Szokolca (Skalica) 1646
11 Gyöngyös 1633	37 Szatmár (Satu Mare) 1634
12 Győr 1627	38 Szeben (Sibiu) 1692
13 Gyulafehérvár (Alba Iulia) 1579	39 Székelyudvarhely (Odorhei)
14 Homonna (Humenné) 1613	40 Székesfehérvár 1688
15 Kassa (Košice) 1631	41 Szepes (Spišská Kapitula) 1622
16 Kolozsvár (Cluj) 1579	42 Temesvár (Timișoara) 1717
17 Komárom (Komarno) 1624	43 Trencsén (Trenčín) 1647
18 Kőszeg 1675	44 Trieszt (Trieste)
19 Leopoldov (Leopoldov)	45 Turóc (Turcovec) 1586
20 Liptószentmiklós (Liptovský Mikuláš) 1638	46 Ungvár (Užhorod) 1640
21 Lőcse (Levoča) 1673	47 Urvölgy (Špania Dolina) 1687
22 Marosvásárhely (Irgu Mureş) 1702	48 Varasd (Varaždin) 1636
23 Nagybánya (Baia Mare) 1674	49 Vrbica (Vrbica)
24 Nagyszombat (Trnava) 1561	50 Zágráb (Zagreb) 1603
25 Nagyvárad (Oradea Mare) 1581	51 Zsolna (Žilina) 1673
26 Pécs 1634	

J10/18:1, 2.; Novus Catalogus Bibliothecae Trenchiniensis. BEKK J10/19.; Catalogus Bibliothecae Zagrabiensis Coll. S. I. BEKK J10/20–21.; Catalogus [!] Librorum Domus Missionis Patrum abolitae Societatis Bazinii. BEKK J98/1.; Catalogus Librorum in Bibliotheca P. P. Jesuitarum Strigoniensium conscriptorum. BEKK J98/2.; Conscriptio Bibliothecae Collegii abolitae Societatis Jaurinensis. BEKK J98/5.; Catalogus Societatis Iesu S. Patak. BEKK J98/10.; Catalogus [!] Librorum Residentiae Szatthmár olim abolitae Soc. Iesu. BEKK J98/12a.; Catalogus Librorum Bibliothecae Residentiae Scepusiensis. BEKK J98/13a–13b.; Catalogus Residentiae Temesvariensis abolitae Societatis Iesu. BEKK J98/14a.; Regestrum Librorum in Residentia S. I. Thuroczyensi. BEKK J98/16b.; Licitationale Protocollum Librorum ex Bibliotheca Conventus aboliti ordinis S. P. Jesuitarum Ginsii. BEKK J98/18.; Catalogus Bibliothecae Cassoviensis S. I. BEKK J98/20.; Novum Bibliothecae residentiae Schemniciensis. BEKK J15/6.; Elenchus librorum in missionis Leopoldopoliensis ... 1773. BEKK J8.; Elenchus generalis librorum qui ex Bibliothecis, quas abolita S. I. in Regno Hungariae, et Provinciis eidem incorporatis habebat pro Bibliotheca Regiae Universitatis Budensis velut in eadem adhuc desiderati selecti sunt Budae in Bibliothecae Regiae Universitatis MDCCLXXXII. BEKK J11.



1. térkép: Jezsuita rendházak Magyarországon a XVI–XVIII. században



2. térkép: A bejelölt helységek jegyzéke

1 Bazin	20 Pozsega
2 Belgrád	21 Pozsony
3 Besztercebánya	22 Sárospatak
4 Buda	23 Selmecbánya
5 Eger	24 Sopron
6 Eperjes	25 Szakolca
7 Esztergom	26 Szatmár
8 Fiume	27 Székelyudvarhely
9 Gyöngyös	28 Székesfehérvár
10 Győr	29 Szepes
11 Kassa	30 Temesvár
12 Komárom	31 Trencsén
13 Kőszeg	32 Turóc
14 Leopoldov	33 Ungvár
15 Lőcse	34 Vrbica
16 Nagybánya	35 Zágráb
17 Nagyszombat	36 Zsolna
18 Nagyváradi	(37 Wien)
19 Pécs	

Az elemzésbe bevont forrásanyag összetétele változatos, bár hiányoznak belőle az olyan látványos darabok, mint például a brüsszeli kollégium kézzel festett affixiones sorozata.⁸ A fő forrástípusok, amelyek többsége kéziratos jellegű, a következők:

1. Történeti könyvtárkatalógusok és könyvtári anyag alapján, különféle célra készült könyvjegyzékek.⁹

⁸ PORTEMAN, Karel: *The Use of the Emblem in Jesuit Colleges. The Affixiones*. Előadás az „Emblem Studies. The State of the Art.” címmel, 1995. jún. 7–11. között Wroclawban megrendezett nemzetközi konferencián.

⁹ Ezeket a katalógusokat hosszabb időn át folyamatosan vezették és használták. A különféle célra készült könyvjegyzékek típusai a következők: 1. Könyvleltárak, amelyeket lezárt állományok számbavételére készítettek a további könyvtári használat igényével. Ezek egyrészt hosszabb időn át vezetett könyvtárkatalógusok másolatai, másrészt a feloszlatáskor készített katalógusok. Az utóbbiaknál előírták a rögzítendő adatok körét és rendjét. Esetenként több változatban készültek, s összeállításukkor néha figyelembe vették a korábban használt XVII. századi katalógusokat is. 2. Könyvtári katalógus igényre készült könyvjegyzékek. Ilyenek ott születtek, ahol a könyvek átszállításával nem bontották meg a könyvtár állományát, s az új tulajdonos újrakatalogizálta az állományt. 3. Különféle egyéb könyvjegyzékek, amelyek lehetnek a/ vagyonjegyzékek (a könyvjegyzék az inventárium része), b/ könyvtári használatra alkalmatlan abolíciós jegyzék. Ennek két altípusa az elhelyezés alapján készített lista (mint például az egyes rendtagok szobáiban talált könyvek lajstroma) és a könyvtár állományának jegyzéke. 4. Ismeretlen célra készült könyvtárkatalógus kivonatok. 5. Árverési jegyzékek (ún. protocollum licitationale). 6. Könyvtárkatalógusok alapján előzetesen kiválogatott, a Budapesti Egyetemi Könyvtárba beszállított, ott állományba vett különböző jezsuita könyvtárak állományrészeinek egyesített jegyzékei.

2. Ajánló könyvjegyzékek a humaniorák oktatásához és tanulásához.¹⁰

3. Tulajdonosi és használói bejegyzések a Budapesti Egyetemi Könyvtár emblematikus nyomtatványában.

4. Diákjegyzetek.

5. Tanköltemények.

Az emblematika iskolai alkalmazásának – a megtanult vagy megtanulandó tananyag elsajátítását, elmélyítését szolgáló – különböző forrásaival (pl. liber gradualisként kiadott emblematikus művek, emblematikus formákkal illusztrált tankönyvek, színjátékok) ebben a vizsgálatban nem foglalkozunk.

A forrástípusok értékelhetősége jelentősen különbözik. A szeriális forrásként, kvantitatív módszerrel értékelhető katalógusok minőségét jelentősen befolyásolta a mindenkori könyvtári gyakorlat színvonala. A tulajdonosi bejegyzéssel ellátott, ma is meglévő emblémáskönyvek egy részét például hiába kerestük az adott rendház történeti katalógusaiban. A számbavett forrásanyag mintegy 80%-a könyvtári igényrel és célra készült. A katalógusok többsége szakrendi beosztású, s mindegyik közli a könyvek azonosításához nélkülözhetetlen adatokat. Több katalógus megadja a nyomdát, a kötés anyagát, a könyvtári jelzeteket, a példányszámot, a katalógusba történt beírás időpontját és az előző tulajdonos nevét is. A nem könyvtári igényrel készült könyvjegyzékek elsősorban a művek helyszíni azonosítását szolgálták. Ezek a rövidített címfelvétel miatt könyvészeti szempontból nehezen használhatók, a művek azonosítására azonban többnyire alkalmasak. Ugyanez jellemzi az ajánló könyvjegyzékeket.

A legértékesebb forrásnak azok a katalógusok bizonyultak, amelyek tartalmazzák a nyomdanevet és a katalógusba történt bejegyzés időpontját, illetőleg amelyekben külön szakban rögzítették az emblematikus nyomtatványokat. Ez a források mintegy 15%-át teszi ki. Különösen fontos forrás az a kb. 150 emblematikus nyomtatvány, amelyekben jezsuita tulajdonosi bejegyzések találhatók. Az emblematikus nyomtatványok körébe a tágan értelmezett emblémáskönyvek mellett bevontuk az emblematikus vonatkozásokat tartalmazó retorikai és poétikai kézikönyveket, valamint az emblematika legfontosabb képi és szöveges forrásait tartalmazó kiadványokat.

Az elemzés során nehézséget jelentett az egy könyvtárra vonatkozó, különböző típusú források együttes kezelése. Ilyen esetben a tételek azonosítása után összevető táblázattal szűrtük ki az ismétlődéseket. Ilyen összevetést négy nagy könyvtár (Nagyszombat, Pozsony, Sárospatak, Turóc) anyagánál végeztünk, ami több mint 300 nyomtatványt érintett. A 37 jezsuita rendház könyvtárainak összesen mintegy 110 000 címfelvételéből közel 1700 emblematikus nyomtatványt azonosítottunk. Ez a szám 184 szerzőt, az anonim művekkel együtt összesen mintegy 370 különböző művet takar. Eszerint a számba vett jezsuita könyvanyagnak 1,5%-a volt emblematikus nyomtatvány. Ez az arány hozzávetőlegesen tükrözi a korabeli állapotot. Erre utal, hogy a legnagyobb jezsuita könyvjúteményben, a nagyszombati egyetem könyvtárában 1773-ban a katalógusok

¹⁰ Központi előírásra, illetőleg kéziratos retorika és poétika tankönyvek függelékeként készültek.

szerint mintegy 15 000 kötet volt, amelyek közül 275 bizonyult emblematikus jellegűnek. Itt az arány 1,8%, ami valamivel magasabb az országos átlagnál. Ennek fő oka az lehet, hogy a nagyszombati kollégium volt az első számú magyarországi emblémakészítő és -kiadó központ.

A könyvtárak ellátottsága

A magyarországi jezsuita kollégiumok könyvtáraiban azonos minta szerint, de egyénileg kidolgozott szakrendi beosztásokat használtak. A változó szakrend, a rendházak speciális igényei és elképzelései, valamint a könyvtári tudásrendezés kora újkori problémái mellett, tükrözi a könyvanyag belső arányait. Négy rendház katalógusában, így 1660–1682 között Kassán, a XVIII. század második felében Budán, Szokolcán és Zágrábban külön embléma szakot alkalmaztak. Kassán egy szakban egyesítették a Humanistae, Rhetores, Poetae, Grammatici, Symbola, Hieroglyphica körébe tartozó kiadványokat.¹¹ Budán a Poetae, Poemata, Fabulae, Apologi, Symbola, Szokolcán az Elogiasti et Symbolici elnevezésű szakokban voltak emblematikus nyomtatványok.¹² Zágrábban a Poetae szak negyedik osztálya volt a Symbolici, Emblematici.¹³ Az ide sorolt emblematikus kiadványok száma a legtöbb Zágrábban (összesen huszonnégy), amelyek között Alciato *Emblematum libere* két XVI. századi kiadásban szerepel.¹⁴ További tizenhat ismert szerzőjű mű mellett hat anonim nyomtatványt osztottak ide.

A besorolás bizonytalanságára és az emblematika eltérő megítélésére utal, hogy az elkülönített szakok mellett Kassán négy, Budán hét, Szokolcán tíz, Zágrábban pedig nyolc további szakban találhatók emblematikus nyomtatványok. Az emblematikus nyomtatványokat tartalmazó szakok számbeli ismétlődése és a művek változatos szakrendi beosztása jelzi, hogy az emblematika könyvtári elhelyezését a funkcionális szempont határozta meg alapvetően. (1. táblázat) A szakrendi besorolás fő szempontja az volt, ki és mire akarja használni a könyveket. Ennek megfelelően az emblematikus nyomtatványokat a prédikációs irodalomhoz (concionatores) és az aszketikához sorolták leggyakrabban. További jellegzetesség, hogy a besorolásnál nem a művek egészét, hanem csupán egy-egy sajátosságát vették figyelembe. Így például Saavedra Fajardo *Idea principis christiano-politicijének* három különböző kiadását Lőcsén három különböző, a Historici Profani (Brussels, 1649), a Varii (Amsterdam, 1651) és a Philosophi (Köln, 1669) szakba osztották.¹⁵

¹¹ Catalogus ... Cassoviensis ... 1660.

¹² Catalogus ... Budensis. J10/2. fol. 119/a.; Catalogus ... Szokolcensis. J10/16. 57., J10/17. fol. 72, 72/a.

¹³ Catalogus ... Zagrabiensis. J10/20. fol. 93/a., J10/21. 5. p.

¹⁴ Lugduni, 1566.; Francofurti, 1567.

¹⁵ Elenchus ... Leutschoviensis. J10/5. 30., 45., 34.

1. táblázat

Az emblematicus kiadványokat tartalmazó szakok a szakrendi katalógusokban

<i>Szak megnevezése</i>	<i>Katalógusok száma</i>
Ascetici (Ascetici et spirituales, spirituales)	22
Concionatores (Concionatores et catechistae)	22
Philologi, Philosophi (Philomathi, Philosophi morales)	14
Historici (Historici profani, Historici sacri, Historici sacri et profani)	13
Poetae (Poetae et comici, Poetici cum grammatices)	10
Humanistae	9
Miscellanei (Varii)	9
Politici	7
Interpretes Sacrae Scripturae (Scripturistici)	6
Rhetores	5
Theologi (Theologi morales, Theologi morales et scholastici)	5
Vitae (Vitae sanctorum)	4
Controversistae	3
Oratores	3
Polemici	3
Classici	2
Haeretici	2
Juristae (Juristae, casistae, canonistae)	2
SS. Patres (S. Patres et ascetae)	2
Scholastici	2
Concilia, Patres, Scripturistae, Synodi	1
Dictionaria, lexica, polyanthea	1
Elegiaci	1
Epici	1
Expositores	1
Grammatici	1
Libri privati suppressae Soc. Iesu, statuta et indulgentiae	1
Lyrici	1

A szakrendi besorolás ma számos esetben különösnek tetszik. Így például Picinelli *Mundus symbolicusa* és Valeriano *Hieroglyphicája* a művek betűrendes szerkezete miatt Komáromban a Dictionaria, lexica, polyanthea szakba került.¹⁶ Az emblematicus kiadványokat gyakran osztották a vegyes tartalmú szakokba. Így például Caussin *De symbolica Aegyptiorum sapientia*, Henricus Kürsch *Symbologia Heroica*, Pierre L'Abbé *Elogia sacra*, Ambrogio Marliani *Theatrum Politicum*, Masen *Speculum imaginum*, Pexenfelder *Apparatus eruditionis*, Picinelli *Mondo simbolico*, Nicolaus Reusner *Symbola heroica*, Saavedra Fajardo *Idea principis*, Georg Stengel *Ova Paschalia*, Valeriano *Hieroglyphica* és Vanossi Antal *Idea sapientis* című műve Győrben egyaránt a Miscellani szakban,¹⁷ nyolc másik emblematicus nyomtatvány Budán a Varii,

¹⁶ Catalogus ... Comaromiensis. J10/3. 20.

¹⁷ Conscriptio Bibliothecae ... Jauriensis. J98/5. 114–125.

nullius certae classisban szerepel.¹⁸ Az *Imago Primi Saeculi* Győrben a Historici Profani szakba került.¹⁹ Mindez jelzi azt is, hogy a könyvtárosok nem mindig fordítottak kellő figyelmet a katalógusok vezetésére.

A recepció időbeli kereteinek pontosítása érdekében megvizsgáltuk a datált jezsuita tulajdonosi bejegyzéseket és az 1690-től vezetett, de korábbi adatokat is tartalmazó nagyszombati katalógus „annus inscriptionis” rovatát.²⁰ Az utóbbi szerint az emblémáskönyvek beszerzésének legkorábbi dátuma 1600. Ettől kezdve az emblematikus kiadványok a kollégiumi rendszer kiteljesedésével párhuzamosan, folyamatosan növekvő számban jelentek meg a jezsuita könyvtárakban. A csúcspont a XVII. század második felére tehető. A beszerzés a XVIII. század elejétől csökkenő intenzitással, a század közepén hirtelen visszaeséssel, de szélesebb földrajzi hatókörben egészen a rend feloszlatásáig tartott.

Általános jelenség, hogy a rendházak alapítása után törekedtek az emblematikus kiadványok beszerzésére. Nagyszombatban 1632–1639 és 1691–1705 között két nagyobb beszerzési fázis különíthető el. Pozsonyban 1636–1640 között, Lőcsén 1712 körül, a viszonylag későn, 1688-ban alapított székesfehérvári rendház könyvtárában pedig az 1740-es évtized volt a beszerzés legintenzívebb időszaka. A jezsuita emblematika fénykora Magyarországon a XVII. század második felétől a XVIII. század harmincas éveig tartott. Ezt alátámasztja a beszerzési idő és a könyvek megjelenési ideje közti különbség alakulása is. Nagyszombatban például 1632–1639 között a megjelenési és a bejegyzési idő átlagkülönbsége mindössze hét, 1668–1690 között harminc, 1691–1705 között pedig harminchárom év volt. Ez egyben utal arra, hogy a XVII. század második felétől fokozott gondot fordítottak a régebben megjelent emblematikus nyomtatványok beszerzésére.

A *Ratio Studiorum*ban rögzített tananyag mellett az emblematika növekvő szerepet játszott a jezsuita oktatásban. Erre utal több jezsuita szerző, így például Jacob Masen retorikai kézikönyveinek sorozatos nagyszombati beszerzése: az *Ars nova argutiarum* kiadásaiból 1674–1692 között nyolc, a *Speculum imaginum veritatis occultae* kiadásaiból 1668–1690 között hat példányt írtak be a könyvtár katalógusába. Caussin *De symbolica Aegyptiorum sapientiája* 1622-es kölni kiadását 1631-ben, Stengel *Ova Paschaliája* 1635-ös müncheni kiadását 1635-ben, Drexel *Orbis Phaetona* 1629-es müncheni kiadását 1632-ben, Pietrasanta *De symbolis heroicise* 1634-es antwerpeni kiadását 1634-ben katalogizálták először.²¹ A bejegyzési időpontok alapján jezsuita könyvtárba legkorábban bekerült humanista gyűjtemények voltak Valeriano *Hieroglyphica* (Leiden, 1594), Reusner *Symbolorum Imperatorum* (Frankfurt/M., 1588), Alciato *Emblematum liber* (Frankfurt/M., 1583), Horapollo (Paris, 1574), Becanus *Opera ... Hactenus in lucem non edita ... Hierog-*

¹⁸ Catalogus ... Budensis. J10/2. fol. 127/a.

¹⁹ Conscripção Bibliothecae .. Jauriensis. J98/5. 74.

²⁰ Catalogus novus ... Tirnaviensis ... (1690). J2/1–2.; Ez az áttekintés 22 helyről 295 kiadvány anyaga alapján készült, ami a vizsgálatban szereplő kiadványok 17%-a.

²¹ Catalogus novus ... Tirnaviensis ... (1690). J2/1–2. 2. 95–96., 1. 247., 250–251., 2. 427., 1. 341., 2. 246.

lyphica (Antwerpen, 1580) és Zsámboky *Emblemata* (Antwerpen, 1569). Ezeket 1600–1632 között katalogizálták először.²²

A nyomtatványok száma szorosan összefüggött a rendházak feladatkörével. A négy domus missionis (Bazin, Belgrád, Leopoldov, Vrbica) könyvtárában az emblematikus nyomtatványok száma sehol nem érte el a harmincat. Az oktatási intézményt működtető rezidenciák és kollégiumok könyvtárainak ellátottsága ennél lényegesen jobb volt. Az emblematikus nyomtatványok száma a tizenöt rezidenciában 15 és 45 között, a tizennyolc kollégiumban 18 és 275 között mozgott. Az alapítás ideje, a létesítmény típusa mellett a földrajzi elhelyezkedés, a politikai helyzet és a jezsuita embléma divat európai alakulása is befolyásolta a kiadványok beszerzését. A kiadványok számát tekintve az 1686 után alapított kollégiumok ellátottsága a XVII. századi rezidenciák könyvtárainak ellátottsági szintjén mozgott.²³

További kapcsolat figyelhető meg a rendházak elhelyezkedése, szerepe, nemzetközi kapcsolatrendszere és a kiadványok száma között. A legtöbb, 275 kiadványt az 1635-től egyetemként működő nagyszombati kollégium könyvtárában őrizték. A többi jezsuita főiskola, illetve nagyobb tanulólétszámú középfokú oktatási központ (Kassa, Pozsony, Trencsén, Szokolca, Győr, Sopron, Zágráb) könyvtárában 60–100 körül volt az emblematikus nyomtatványok száma. Egyben ezek azok a rendházak, ahol huzamosabb ideig oktattak, illetőleg megfordultak azok a külföldi és magyar jezsuiták, akik emblematikus kiadványokat jelentettek meg,²⁴ vagy külföldi szerzők emblematikus műveit fordították magyarra.²⁵ Az emblematikus nyomtatványokkal legjobban felszerelt, előbb említett nyolc kollégium kivétel nélkül a töröktől tartósan nem fenyegetett, folyamatosan fejlődő területeken, a történeti Magyarország észak-nyugati, nyugati és dél-nyugati részén helyezkedett el. Ezek a kollégiumok élénk kapcsolatban álltak a szomszédos osztrák, észak-itáliai, dél-német és cseh területekkel. Könyvtáraik állománya a jobb nemzetközi kapcsolatok révén folyamatosan gyarapodott, s a tanárok cserélődéséhez és a diákok külföldi peregrinációjához hasonlóan fontos közvetítő szerepet játszottak a többi országrész kollégiumai felé.

A könyvanyag összetétele

Az említett nyolc nagy könyvtárban azonosított összesen 885 emblematikus kiadvány az egész számbavett anyag 52%-át teszi ki, a fennmaradó 48% a többi 29 hely között oszlott meg. A kiadványok és szerzők helyek szerinti megoszlása

²² A katalógus bejegyzések a nagyszombati, pozsonyi és zágrábi könyvtárakban készültek.

²³ Pl.: Eger: alapítási idő: 1688, emblematikus kiadványok száma: 19. Pozsega: alapítási idő: 1699, emblematikus kiadványok száma: 30.

²⁴ Pl.: Baranyi Pál, Bellusi István, Berzeviczy Gergely, Bossányi Wolfgang, Despotovich János, Gyalogi János, Viszocsány Ferenc.

²⁵ Pl.: Derekay György, Szentgyörgyi Gergely.

azt mutatja, hogy a jezsuita eredetű könyvanyag mindenütt átlagosan kétharmados többségben volt. (2. táblázat) A jezsuita részesedés legerőteljesebb Trencsénben (a kiadványok 82, a szerzők 86%-a), ami a noviciátus jelenlétével magyarázható. Legalacsonyabb a kiadványok tekintetében Zágrábban (64%), a szerzőknél Sopronban és Kassán (57–57%). Ezt Zágráb esetében az észak-italiai humanista emblematika erőteljes hatásával, Sopronban és Kassán a protestáns környezettel hozható összefüggésbe.

2. táblázat

A jezsuita – nem jezsuita emblematikus kiadványok és szerzők nyolc könyvtárban

Kiadványok

Hely	Jezsuita		Nem jezsuita		Ö.
	db	%	db	%	
Győr	64	65	34	35	98
Kassa	46	71	19	29	65
Nagyszombat	186	68	89	32	275
Pozsony	52	71	21	29	73
Sopron	50	72	19	28	69
Szokolca	88	77	26	23	114
Trencsén	73	82	16	18	89
Zágráb	65	64	37	36	102

Szerzők

Hely	Jezsuita		Nem jezsuita		Ö.
	fő	%	fő	%	
Győr	19	59	13	41	32
Kassa	12	57	9	43	21
Nagyszombat	29	69	13	31	42
Pozsony	18	67	9	33	27
Sopron	16	57	12	43	28
Szokolca	24	63	14	37	38
Trencsén	18	86	3	14	21
Zágráb	27	64	15	36	42

A nyolc kiemelt helyen összesen 86 jezsuita és 74 nem jezsuita szerző készítette az emblematikus kiadványokat. A többi 29 rendház anyagában további hét jezsuita és tizenhét nem jezsuita szerzőt találtunk. A teljes kiadványmennyiség tehát csaknem egyenlő arányban, 93 jezsuita és 91 nem jezsuita szerző között oszlik meg.

A jezsuita szerzők műveit gyakran több kiadásban és példányban őrizték. Ezzel szemben a nem jezsuita szerzőknél – néhány kivétellel – nem törekedtek arra, hogy műveik különböző kiadásokban és több példányban álljanak rendelkezésre. A húsz vagy annál több kiadvánnyal szereplő 36 jezsuita és 16 nem jezsuita szerző az összes szerző kb. egyharmadát teszi ki. A jezsuiták között

nem meglepő az Európa-szerte ismert szerzők számos kiadásban megjelentetett műveinek hangsúlyos jelenléte (3. táblázat): Caussin, Drexel, Engelgrave, Hugo, L'Abbé, Masen és Sucquet művei a jezsuita emblematika befogadásának széles lehetőségét biztosították. Némileg meglepő viszont, hogy a nagyszámú német szerző (pl. Brunner, Pexenfelder, Senftleben, Stengel) mellett a kiadványok számát tekintve a francia (pl. Barry, Le Jay, Musart, Pomey), az itáliai (pl. Bovio, Giovanni Battista Conti) és a németalföldi (pl. David, Vincart, Sandt) jezsuiták is megelőzik az osztrák–magyar rendtartomány képviselőit (pl. Bischoff, Maurisperm junior, Querck). Az átlagosan képzett, különösebb irodalmi tehetség nélküli négy magyar jezsuita emblémaszerző (Gyalogi, Hevenesi, Rajcsányi, Vanossi) kiadványainak száma jóval húsz alatt van. Ez arra utal, hogy a magyarországi emblematikára jellemző, rövid terjedelmű alkalmi nyomtatványokat már a XVII–XVIII. században eltérően minősítették az alkalomhoz nem kötődő, hosszabb terjedelmű alkotásoktól.

3. táblázat
A legtöbb kiadvánnyal képviselt jezsuita szerzők

Szerző	Kiadványok száma	Könyvtárak száma
Jeremias Drexel	224	25
Henricus Engelgrave	187	23
Herman Hugo	98	12
Gabriel François Le Jay	87	15
Pierre L'Abbé	76	11
Jacob Masen	75	12
Antoine Sucquet	67	13
Nicolaus Caussin	46	14
Paul de Barry	45	9
Maximilian van der Sandt	37	12
Bohuslav Balbin	32	6
Jacob Balde	20	8

Ha a fenti névsort kiegészítjük a húsznál kevesebb kiadvánnyal képviselt Étienne Luzvic, Étienne Binet, Jacobus Boschius, Guillaume van Hees és Ignaz Weitenauer nevével, nagyjából előttünk áll a jezsuita emblematika magyarországi befogadását biztosító szerzők névsora. Egyben ők azok, akik közül néhánynak a művét Magyarországon is megjelentették, illetve magyarra fordították. Több szerző számottevő jelenléte nem elsősorban műveik emblematisztikus vonatkozásával magyarázható: Le Jay *Bibliotheca Rhetoruma* a jezsuita retorikaoktatás egyik alpműve volt, Pomey *Pantheum mythicum*a pedig a poétika-oktatásban kapott jelentős szerepet.

A legtöbb példányban szereplő művek előfordulását vizsgálva, Balbin *Verisimilia humaniorum disciplinarum*a, amely három különböző kiadásban (Prága, 1687, 1701 és Bécs, 1710) került be a könyvtárakba, Le Jay *Bibliotheca Rhetorum*ával együtt alapkönyve volt a jezsuita oktatásnak. Balbin művéből Győrben

például tíz, Szakolcán tizenkét példányt tartottak számon a katalógusok.²⁶ Le Jay művéből a külföldi kiadások mellett több magyarországi kiadás is rendelkezésre állt. Drexel *De aeternitate consideratione* (1. kiadás München, 1620) 1643-ban magyarul is megjelent. A magyar kiadás mellett az 1620-as, 1625-ös és 1631-es müncheni kiadás volt gyakori. A trencsényi noviciátus könyvtárában például az 1620-as és az 1631-es kiadásból öt, illetőleg hat példányt őriztek.²⁷ Engelgrave emblémaprédikációinak népszerűsége versengett Drexel aszketikus műveivel, előfordulásuk gyakorisága az első helyen álló Drexel-műveket követi.

Caussin és Masen elméleti szinten is hathatott a magyar emblematikára: a *De symbolica Aegyptiorum sapientia* három (1623, 1631, 1654) kölni kiadásából Nagyszombatban tizennégy példányt jegyeztek be, Masentől pedig az *Ars nova argutiarum* (Köln, 1649, 1660, 1711), a *Speculum imaginum* (Köln, 1650, 1664, 1681) és a *Dux viae ad vitam* (Augsburg, 1686) volt meg több példányban.²⁸ A győri kollégium könyvtárába az első műből négy, a másodikból tíz példányt szereztek be.²⁹ A legtöbb művel Drexel után Sandt szerepel: a *Maria Luna mystica* (Köln, 1634), a *Mundus fallax* (Mainz, 1631), a *Theologia Symbolica* (Mainz, 1626), a *Symbola vitae humanae* (Mainz, 1627), az *Aviarum Marianum* (Mainz, 1630) és a *Maria flos mysticus* (Mainz, 1624) példányait tizenkét különböző könyvtárban katalogizálták.

Gyakori előfordulása és magyar vonatkozásai miatt kiemelhető még Sucquet *Via vitae aeternae* és Hugo *Pia desideria* című műve. Sucquet művét 1678-ban Nagyszombatban kivonatosan, rézmetszetekkel együtt adták ki. Ez a magyar nyelvű kiadás volt a leggyakoribb az 1625-ös és 1630-as antwerpeni, valamint az 1660-as augsburgi kivonatos kiadás mellett. Egy kivonatos német–latin *Pia desideria* 1753-ban jelent meg Pesten, Johann Baptist Huttner osztrák jezsuita fordításában.³⁰ Ezenkívül tudunk egy 1773-ig a pécsi rendházban őrzött kéziratot Hugo-fordításról.³¹

A magyarországi jezsuiták emblematikus művei közül Vanossi Antal filozófijának (*Idea sapientis theo-politici*), Rajcsányi János polemikus művének (*Itinerarium Athei*), Vízocsányi Ferenc prédikációinak (*Hecatombe sacra*), valamint Hevesi Gábor meditációinak és szentéletrajzainak (*Succus prudentiae Calendarium Marianum, Academicus Viennensis, Sanctus Ephebus*) kiadásai,

²⁶ Conscriptio Bibliothecae ... Jauriensis. J98/5. 7.; Catalogus ... Szakolcensis. J10/16. 44., J10/17. 57, 57/a.

²⁷ Novus Catalogus ... Trenchiniensis. J10/19. 18–21.

²⁸ Catalogus novus ... Tirnaviensis ... (1690). J2/1–2. 1. 247., 250–251.; 2. 95., 101.

²⁹ Conscriptio Bibliothecae ... Jauriensis. J98/5. 115., 23., 121.

³⁰ SUCQUET, Antonius: *Az örök életnek uttya*. Ford. P. Derekay György. Nagyszombat, 1678.; HUGO, Herman: *Gottseliger Begierden*. Übers. (Johann Baptist Huttner). Ofen, 1753.

³¹ A lappangó kézirat, amelyet 1782-ben a budai Egyetemi Könyvtárban vettek állományba (Elenchus generalis ... J11. 461.), talán azonos Lestyán Mózes erdélyi jezsuita (1720–1774) ugyancsak lappangó *Pia desideria*-fordításával.

illetve példányai voltak a leggyakoribbak. Előfordulásuk messze meghaladta a magyar nem jezsuita szerzőkét. (4. táblázat)

A nem jezsuita szerzők, művek, kiadások és példányok száma jóval szerényebb volt ennél. (5. táblázat) A leggyakoribb mű itt Saavedra Fajardo *Idea Principise*, összesen 27 példányban. Ennek első, 1640-es müncheni kiadása 1644-ben került be a soproni jezsuita könyvtárba, s az 1642-es milánói kiadásnak a szerző által dedikált példánya is megvolt az egyik rendházban.³² Picinelli *Mundus symbolicus*, Valeriano *Hieroglyphicája* és Alciato *Emblematum libere* ugyancsak a gyakoribb művek közé tartozott. Picinelli említett művéből több kollégiumban (pl. Nagyszombat, Trencsén, Besztercebánya) háromnál több példányt őriztek. Nagyszombatban egyaránt megvoltak a mű olasz (Velece, 1678) és latin kiadásai (Velece, 1670; Köln, 1681, 1687, 1715, 1718), éppúgy, mint Valeriano *Hieroglyphicája*, három példányban (Lyon, 1594: két példány, Frankfurt, 1614: egy példány).³³ A legnagyobb számú emblematikus kiadvánnyal rendelkező nyolc kollégium könyvtárából nem hiányoztak a különböző Alciato-kiadások sem (Antwerpen, 1566, Lyon, 1566, Frankfurt, 1566, 1567, Párizs, 1583). A műből Nagyszombatban és Zágrábban két-két példány állt rendelkezésre.³⁴

4. táblázat

Magyar emblémaszerzők a jezsuita könyvtárakban

<i>Jezsuita szerzők</i>	<i>Könyvtárak száma</i>
Vanossi Antal	13
Rajcsányi János	9
Viszocsányi Ferenc	7
Hevenes Gábor	5
Gyalogi János	4
Okolicsányi Elek	2
<i>Nem jezsuita szerzők</i>	<i>Könyvtárak száma</i>
Zsámboky János	4
Lackner Kristóf	3
Berger Illés	1

³² Vö. Catalogus ... Soproniensis. J10/14. Polemici Nr. 16.; Az 1640-es müncheni kiadás soproni példányának tulajdonosi bejegyzése: „Collegii Soproniensis Societatis Iesu Catalogo inscriptus 1644”, a példány jelzete BEK Ca 4r 301. Az 1642-es milánói kiadás példány jelzete BEK Ca 4r 111.

³³ Catalogus novus ... Tirnaviensis ... (1690). J2/1–2. 2. 275., 246., 243., 231., 2. 245., 528. Novus Catalogus ... Trenchiniensis. J10/19. 309–310. Elenchus Librorum ... Neozoliensis. J10/7. 136.

³⁴ Catalogus novus ... Tirnaviensis ... (1690). J2/1–2. 1. 65., 83.; Catalogus ... Zagrabiensis. J10/20. fol. 93/2.

5. táblázat
Nem jezsuita szerzők a jezsuita könyvtárakban

Szerző	Könyvtárak száma
Diego de Saavedra Fajardo	14
Filippo Picinelli	12
Andrea Alciato	8
Abraham a Sancta Clara	7
Giovanni Pierio Valeriano Bolzani	6
Nicolaus Reusner	5
Paolo Aresi	4
Benedictus van Haeften	3
Claude Paradin	2
Cesare Ripa	2
Jacobus Typotius	2

Legalább három példányban szerepelnek a forrásanyagban Abraham a Sancta Clara, Aresi, Otto Aicher, Stanislaus Axtelmeister, Benedictus van Haeften és Nicolaus Reusner emblematisz művei. Az európai emblematika legjobb teljesítményeinek csupán alkalmasszerű ismeretéről tanúskodik a többi szerző, így Cesare Ripa, Jacobus Typotius, Claude Paradin, Jan Becan (Goropius), Jean Jacques Boissard, Joachim Camerarius (junior), Daniel Heinsius, Georgette de Montenay, Octavio Scarlatini, Paolo Giovio, Daniel Cramer és mások műveinek szórványos jelenléte. Feltűnően alulreprezentált a néhány magyar nem jezsuita emblemaszerző, ami a művek külföldi megjelenésével magyarázható. Zsámboky *Emblemata*jából Nagyszombatba, Szokolcára és Ungvárra,³⁵ Lackner Kristóf műveiből pedig Sopronba, Kassára és a bécsi Pázmáneum könyvtárába jutott néhány példány.³⁶

Több rendházban megvoltak a *Horapollo*- és a *Tabula Cebetis*-kiadások, valamint neves evangélikus szerzők, így például Johann Arndt és Johann Gerhard munkáinak emblematisz kiadásai. Az utóbbiak két helyen is a Haeretici szakban szerepelnek.³⁷ A szelektív recepció feltűnő sajátossága az angol, a francia és a németalföldi emblemaszerzők hiánya, illetőleg szórványos jelenléte. Így például egyszer sem találkozunk a katalógusokban Whitney, Peacham, Cats, Vaenius, Johann Theodor de Bry, Knesebeck, Luyken és Schoonhovius nevével. Ez önmagában is jelzi, hogy egyrészt a jezsuiták háttérbe szorították a profán, erotikus emblematisz hagyományokat. Másrészt a magyarországi emblematisz elsősorban a német nyelvterülettel állt szoros kapcsolatban, amit itáliai, cseh és lengyel kapcsolatok egészítettek ki.

³⁵ Catalogus novus ... Tirnaviensis ... (1690). J2/1–2. 2. 424.; Catalogus ... Szokolcensis. J10/16–17. 56.; Cathalogus ... Ungvariensis. (1707). In Cubiculo R. Magistris.

³⁶ Catalogus ... Soproniensis. J10/14. Miscellanei Nr. 47.; Elenchus generalis ... J11. 249.; Catalogus Collegii Pazmaniani ... (1681). J10/11. 149.

³⁷ Elenchus generalis ... J11. (Sopron) 183.; Novum Bibliothecae ... Schemniciensis. J15/6. 26.

A forrásanyag időbeli megoszlásának megállapítása érdekében éttekintettük a kiadványok megjelenési idejét. A nyolc nagy könyvtárban a megjelenési idővel együtt katalogizált 829 kiadvány a számba vett összes kiadvány majdnem felét (49%) teszi ki. (6. táblázat) Az ötven éves bontás szerint hat könyvtárban a XVII. század második felében megjelent kiadványok voltak túlsúlyban, egy-egy esetben pedig a XVII., illetve a XVIII. század első felének kiadványaiból volt a legtöbb.

6. táblázat
Az emblematikus kiadványok időbeli megoszlása nyolc kollégiumban

Hely	Megjelenési idő					Ö.	é. n.
	XVI. sz.	1601–1650	1651–1700	1701–1750	1751–1773		
Nagyszombat	9	102	111	43	3	268	7
Szakolca	1	8	44	52	3	108	6
Zágráb	6	33	42	19	–	100	2
Győr	4	19	35	27	4	89	9
Trencsén	1	40	30	17	–	88	1
Pozsony	6	22	23	14	–	65	8
Sopron	4	15	36	6	3	64	5
Kassa	–	16	31	–	–	47	18

7. táblázat
Az emblematikus nyomtatványok fő típusai a jezsuita könyvtárakban

Kiadványtípus	Könyvtárak száma
Morális gyűjtemények, kompendiumok	29
Szenthöz kötődő kiadványok	29
Keresztény életmód bemutatása	27
Prédikációgyűjtemény	26
Fejedelmi tükör	25
Filozófiai tézisek, rendszerek	15
Egyházi tanítás, kultuszformák	13
Alkalmi nyomtatványok (családi élet, iskolai események, uralkodói és egyházi reprezentáció)	11

A nyomtatványok tartalmi összetételét vizsgálva szembevetendő a jezsuita oktatás hangsúlyos területeihez kapcsolódó kiadványok nagyarányú jelenléte. (7. táblázat) A leggyakrabban előforduló morális gyűjtemények, kompendiumok az emberi élet alapvető erkölcsi normáit mutatják be, összegzik és közvetítik. A szentekhez, azon belül Máriához kötődő kiadványok gyakori előfordulását hasonlóképpen a rendi szükségletek magyarázzák. Az emblematikus szentéletrajzok nemcsak a kultusz terjesztését, a boldoggá- és szenttéavatások előkészítését segítették elő, hanem egyaránt szolgálták a példaképek hatásos közvetítését és

az emlékezetben rögzítést.³⁸ A keresztény viselkedést, életmódot taglaló, elmélkedésre ösztönző és tanító nagyszámú kiadvány a mindennapi életvitel kialakításában és szabályozásában nyújtott segítséget. Az ilyen munkák – így pl. Musart *Adolescens Academicusa* (Bécs, 1744) – emblémaképei gyakran ábrázolják a tökéletes jezsuita növendéket, aki az eruditio és a virtus kettős vonzásában, a sapientia sugallatát követve törekszik a keresztény életvitel elsajátítására.

Az emblémaprédikációk nem elsősorban a diákok, hanem a jezsuita hitszónokok és az ars predicandit tanuló novíciusok munkáját segítették. Egy-egy elvont gondolat képi kifejtése a prédikáció tartalmának hatásos elmélyítését, a szélesebb rétegek oktatását szolgálta. A fejedelmi tükrök, tanácsgyűjtemények jelentős száma a műfaj magyarországi elterjedtségén kívül jelzi azt is, hogy ezek a kiadványok nagymértékben segítették a jezsuiták által nevelt nemes és polgár ifjak felkészülését életpályájukra.³⁹ A filozófiai tézisek és rendszerek emblematikus megfogalmazása megkönnyítette az elvont neoskolasztikus tananyag elsajátítását. Gyakoriságuk az egyházi tanítás és kultuszformák elmélyítését szolgáló kiadványokkal együtt közepesnek mondható. Ennél is kisebb arányban voltak képviselve a családi, iskolai és társadalmi élethez kapcsolódó alkalmi nyomtatványok.

Az emblematika a jezsuita oktatásban

Mindez jelzi, hogy az emblematika a jezsuiták által működtetett kulturális és oktatási rendszer egyik fontos eszköze és közvetítő csatornája. Most arra keressünk választ, hogy mi volt az emblematika helye ebben a rendszerben, s mindez hogyan valósult meg a gyakorlatban. A kollégiumokban végzett emblematika oktatás folyamatába közvetlen bepillantást engednek a különféle ajánló könyvjegyzékek. Ilyen jegyzékek a *Ratio Studiorum*ot követő időszakban rendszeresen készültek rendi, provinciai és kollégiumi használatra egyaránt. Az észak-német rendtartomány számára 1604–1608 között összeállított jegyzékek például a *Tabula Cebetis* tanulmányozását a második grammatikai osztályban ajánlották. Ugyanitt Giraldus *Syntagmatája*, Valeriano *Hieroglyphicája* és Natale Conti *Mythologiája* az iskolán kívül is az erudíció fejlesztésére szolgáló művek között szerepel.⁴⁰

Hellmayr Antal latin nyelvtanár 1734-ben *Institutio Humanistica* címmel kéziratot tankönyvet szerkesztett a szakolcai jezsuita középiskola első éves

³⁸ KNAPP, Éva – TUSKÉS, Gábor: *Emblematische Viten von Jesuitenheiligen im 17./18. Jahrhundert.* = Archiv für Kulturgeschichte (80.) 1998. 105–142.

³⁹ HARGITTAY Emil: *A fejedelmi tükrök műfaja a 17. századi Magyarországon és Erdélyben.* = Irodalomtörténeti Közlemények (99.) 1995. 441–484.

⁴⁰ LUKÁCS, Ladislaus (ed.): *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu. VII. Collectanea de Ratione Studiorum Societatis Iesu (1588–1616).* Romae, 1992. 634–643.

repetensei számára.⁴¹ Három fő része a grammatika-szintaktika, a poétika és a retorika (oratoria). A műhöz illesztett jegyzék felsorolja a scientia litteraria elsajátításához ajánlott könyveket. Egy ehhez hasonló kéziratot humanióra tankönyv töredéke az a Nagyszombatban használt *Catalogus librorum*, amit több tanár készített, s a XVIII. században folyamatosan bővítettek.⁴² Mindkét könyvjegyzék négy fő részre tagolódik: literatura, historia, geographia és jesuitica. Emblematikus kiadványok a literatura és a jesuitica részben találhatók. Az elmélet és a gyakorlat oktatása szétválik, s az elméleti művek után az elmélet gyakorlatba való átültetését megkönnyítő művek következnek. (8. táblázat) A jegyzékek tanúsága szerint az emblematikus formáknak elsősorban a grammatica, a poetica és a rhetorica oktatásában szántak szerepet. A poétikán és a retorikán belül az egyik elkülönített, kiemelt tárgy volt az emblematika elmélete és gyakorlata. Nagyszombatban az elméletet Masen *Speculum imaginum*, Picinelli *Mundus Symbolicus* és Gaetano Verani *Pantheon Argutiae*ja alapján oktatták. A gyakorlat elsajátítását az *Imago Primi Saeculi*, valamint Masen, Pietrasanta, Pexenfelder, Boschius, Valeriano, Hees, Bovio, Typotius, Alciato, Zsámboky, Camerarius, Saavedra Fajardo, Picinelli és Caussi műveivel látták biztosítottak.⁴³

A nagyszombati jegyzékben felsorolt műveken kívül Hellmayr Szakolcán az elméletet Pietrasanta *De symbolis heroicis*, Tesauro *Il Cannocchiale Aristotelico*jának latin változata (*Idea argutae dictionis*), Camerarius *Symbolorum et emblematum centuriae quatuor* című munkája, valamint a Boschius-féle *Symbolographia* elején található Carmen didacticum és Balbin *Verisimiliá*jának megfelelő részei alapján tanította. Hellmayr kibővítette az emblematika gyakorlati oktatását, amikor a Nagyszombatban ajánlott műveken túl az ajánlott művek közé sorolta Michael Pexenfelder *Ethica Symbolicá*ját, Jacobus von Bruck-Angermundt *Emblemátá*ját és Alejandro Luzon de Millares *Idea política*ját is.⁴⁴ Mindezek a nevek jelzik a humanista, a manierista és a jezsuita elmélet és gyakorlat egyenrangú ismeretét.

A források szerint tehát az emblematika önálló tananyag volt a jezsuita közepiskolákban. Az elméletnél fontosabbnak tartották a gyakorlatot, s érvényesült a XVII. századi jezsuita elképzelések egyik fő vonása, a szimbolikus formák előtérbe helyezése.⁴⁵ A jezsuita tanárok által leggyakrabban forgatott szerzők Valeriano, Caussin, Masen, Pexenfelder és Natale Conti voltak. Ez a névsor az

⁴¹ Hellmayr, Antonius: *Institutio ad litteras humaniores ...* 1734. BEKK F 33.; Vö. SZABÓ Flóris: *A költészet tanításának elmélete és gyakorlata a jezsuiták győri tanárképzőjében (1742–1773)*. = Irodalomtörténeti Közlemények (84.) 1980. 469–485.

⁴² *Catalogus librorum, qui ad scientiam literarum humaniorum comparandum prae reliquis utiles sunt*. BEKK G114. I. 9.

⁴³ *Catalogus librorum, qui ad scientiam ...* G114. I. 9. „Emblematum et Symbolorum Leges” és a „Symbolographi” című részben.

⁴⁴ Hellmayr: *i. m.* 489–490.

⁴⁵ Vö. KNAPP Éva: *A jezsuita emblémaelmélet humanista kapcsolatai*. = Irodalomtörténeti Közlemények (99.) 1995. 595–611.

emblematica oktatásának gyakorlati meghatározottságán túl jelzi azt is, hogy a kifejezésforma átszötte a humaniorák egész területét. Különösen jelentős szerepe volt a gimnáziumi tananyag második felében, a harmadik grammatikai, a poétikai és a retorikai osztályokban.

8. táblázat

Emblematikus nyomtatványok két XVIII. századi ajánló könyvjegyzékben

Témakör	Nyomtatványok száma	
	Nagyszombat	Szakolca
Grammatica	1	1
De copia verborum	1	1
Praecepto: de epistolis	1	1
Poetici: de tota arte poetica, vel in parte scripserunt	1	2
Poetici: de fabulis poeticis	4	5
Poetici: de epigrammate leges scripserunt	1	1
Poetici: Epigrammata scripserunt	1	3
Poetici: Elegiographi	4	6
Poetici: Praeceptores (eclogae)	1	1
Poetici: Praeceptores (satyrae)	1	1
Poetici: Praeceptores (lyrae)	1	1
De vestitu comico	2	2
Emblematum et symbolorum leges	3	8
Symbolographi	16	19
De artificii poetic.	1	1
Praecepta rhetoricae, et orationis compon. artificium	2	4
Politico morales stylo mixto	2	3
De elogiis Praeceptores	2	4
Elogiorum scriptores	5	7
Historiae praecepta scripsere	2	2
Autores de rebus Societatis	1	1
Series Autorum supelictili eruditae serientium	5	7

Az itt kapott képet tovább árnyalják a jezsuita tanárok szobáiban tárolt könyvek jegyzékei. Ilyen jegyzék három rendházból áll rendelkezésre: 1707-ből Ungvárról, ahol teljes hat osztályos gimnázium működött, a XVIII. század közepéről Nagyszombatból, ahol gimnáziumi és egyetemi oktatás folyt, továbbá 1773-ból a szepesi rezidenciából, ahol középiskola működött.⁴⁶ (9. táblázat) Ezek a könyvek egyaránt szolgálták a tanárok egyéni érdeklődését, a nevelő és az oktató munkát. A jegyzékek szerint a jezsuiták a középfokú oktatás különböző szintjein szántak feladatot az emblematikának. A legtöbb emblematikus nyomtatvány és az emblematikát is tárgyaló poétikai, retorikai kézikönyv Nagyszombatban a poesis tanárának szobájában volt: Alciato, Natale Conti, Pontanus, Balbin, Hugo, Charles de la Rue, Caussin, Masen, Jacob Balde és Le Jay művei.

⁴⁶ Catalogus ... Ungvariensis (1707); Catalogus Librorum in cubiculis Religiosorum (Tyrnaviae). BEKK J3.; Catalogus ... Scepusiensis. BEKK J98/13a.

9. táblázat

Emblematikus nyomtatványok a jezsuita tanárok szobájában

<i>Nagyszombat, XVIII. sz. közepe</i>	<i>Kiadványok száma</i>
1. Professor Philosophiae	1
2. Professor Philosophiae	1
Magister Parvae	2
Magister Rhetoricae	4
Magister Poetae	12
Magister Syntaxeos	1
Magister Grammatices	4
Magister Principiorum	4
Professor Matheseos	3
<i>Ungvár, 1707</i>	
Magistri	8
<i>Szepes, 1773</i>	
Professor	3

1707-ben Ungváron a magisterek személyes használatára Caussin, Zsámbo-ky, Boschius, Camerarius, Giovio és Pontanus művei szolgáltak, a szepesi rezidencia professzori szobájában pedig Engelgrave és Le Jay képviselte az emblematikát. Nagyszombatban lehetőség nyílt arra is, hogy azonosítsuk az egyes osztályok oktatói által használt kiadványokat. Eszerint a magister parvae az elemi osztályban Reusner és Balbin, a principisták tanára Balbin, Masen és Caussin munkáit használta. A grammatica és a syntaxis oktatói a már említett szerzőkön kívül Hugo *Pia desiderii*ját, Balde *Urania victrix*ét, Pexenfelder *Apparatus eruditionis*ét és Natale Conti *Mythologiá*ját használták. A legtöbb, már ismertett emblematikus kiadványt a poétika tanára forgatta. A retorikai osztály oktatójának Balde és Pexenfelder már említett munkáin kívül egy, a passai jezsuiták által összeállított, *Templum gratiarum* (Passau, 1633) című emblematikus kiadvány volt a szobájában.

Ezek az adatok jelzik azt is, hogy az emblematikus tananyag átfogta a teljes gimnáziumi oktatást. Ezt néhány használói bejegyzés is megerősíti. Így például a székesfehérvári retorika és poézis tanárok kimutathatóan használták Masen *Speculum imaginum*át és Pomey *Pantheum mythicum*át. A szepesi rezidenciában Valeriano 1649-ben bejegyzett *Hieroglyphicá*ját először a retorikai osztály tanára, majd a syntaxisták (classis suprema grammaticae) oktatója forgatta.⁴⁷ Néhány bejegyzés azt bizonyítja, hogy a diákok is megkaptak használatra emblematikus munkákat. Így például Reusner *Symbolorum imperatorum* Pozsonyban Pertinger Kristóf, a filozófiai osztály tanulója, Querck emblematikus Loyola Ignác-életrajzát Nagyszombatban Kisvárday József, a retorikai osztály tanulója

⁴⁷ MASEN, Jacob: *Speculum imaginum*. Coloniae, 1714. BEK J151.; POMEY, Franciscus: *Pantheum Mythicum*. Francofurt, 1732. BEK Ha 208.; VALERIANO, Pierio: *Hieroglyphica*. Coloniae, 1631. BEK Eb 4r 859.

10. táblázat
Jezsuita tulajdonosi bejegyzések az emblematikus nyomtatványokban

Szerző	Mű	Kiadványok száma
Otto Aicher	Theatrum funebre	1
Andrea Alciato	Emblematum liber	2
Bohuslav Balbin	Verisimilia humaniorum disciplinarum	14
Jacob Balde	Poema de vanitate mundi	3
Jacob Balde	Urania victrix	2
Jacobus Boschius	Symbolographia	2
Carlo Bovio	Ignatius insignium	2
Joachim Camerarius (jun.)	Symbola et emblemata	2
Nicolaus Caussin	De symbolica Aegyptiorum sapientia	6
Natale Conti	Mythologia	3
Jeremias Drexel	Opera omnia	2
Henricus Engelgrave	Coelum empyreum	1
Paolo Giovio	Dialoge dell'Imprese	1
Guillaume van Hees	Emblemata sacra	2
Herman Hugo	Pia desideria	3
	Imago Primi Saeculi	2
Albert Ines	Acroamatum epigrammaticorum	1
Pierre L'Abbe	Elogia sacra	1
Gabriel François Le Jay	Bibliotheca Rhetorum	2
Carolus Libertinus	Divus Franciscus Xaverius	1
Jacob Masen	Speculum imaginum	8
Jacob Masen	Ars nova argutiarum	4
Michael Pexenfelder	Apparatus eruditionis	6
Michael Pexenfelder	Ethica symbolica	3
Filippo Picinelli	Mundus symbolicus	3
Silvestro Pietrasanta	De symbolis heroicis	1
Joannes de Pineda	Commentariorum in Job	1
François Antoine Pomey	Pantheum mythicum	2
Jacobus Pontanus	Floridorum libri 8	2
Ignatius Querck	Acta S. Ignatii de Loyola	1
Franciscus Reinzer	Meteorologia	1
Nicolaus Reusner	Symbolorum Imperatorum	2
Cesare Ripa	Iconologia	1
Charles de la Rue	Carminum libri 4	1
Diego de Saavedra Fajardo	Idea Principis	3
Joannes Senftleben	Philosophia moralis	1
	Templum gratiarum	1
Emmanuele Tesauro	Il Cannocchiale Aristotelico	2
Jacobus Typotius	Symbola Divina et humana	1
Giovanni Pierio Valeriano	Hieroglyphica	3
Bolzani		
Gaetano Verani	Pantheon argutiae	1
Joannes Vincartius	Sacrarum heroidum epistolae	1
Zsámboky János	Emblemata	2

és Caussin *De Symbolica Aegyptiorum*át ugyanott a retorikai osztály tanulói használták.⁴⁸

A befogadás feltételeinek biztosítása mellett a jezsuita emblematika oktatás hatékonysága és gyakorlati eredményei is lemérhetők. A jezsuiták és a jezsuita iskolázottságú világi szerzők nyomtatott munkái mellett ezt tanúsítják a kéziratok diákjegyzetek és tanköltemények. Így például Pragner Ferenc nagyszombati diák 1718-ban *Symbola Imperatorum* címmel, a szerző nevét elhallgatva kiemelt Reusner hasonló című munkáját. A kézirat címlapját és utolsó lapját emblematikus rajzokkal díszítette.⁴⁹ Az iskolai gyakorlatként készült tanköltemény műfajára példaként említhetők azok a viszonylag rövid, kötött metrumú, részben emblematikus versek, amelyeket *Fasciculus epigrammatum* címen foglaltak egybe az 1630-as évektől kezdve Nagyszombatban. Közülük több, így például a Herculesről és a Mercuriusról szóló az „Emblema” címet viseli. A „Poema Symbolicum de Nativitate Christi” című, 16 lap terjedelmű költeményt az egykorú megjegyzés szerint a poétikai osztály 1638. január 1-jén elő is adta.⁵⁰ Itt lehet megemlíteni, hogy rendszerint a retorika tanár feladata volt az emblematikus ünnepi dekorációk elkészítése, melyben néha a diákok is részt vettek.⁵¹

A jezsuita iskolákban használt emblematikus kiadványok tulajdonosi és használói bejegyzései megerősítik és néhány ponton kiegészítik a korábban kapott képet. (10. táblázat) A névsor azt mutatja, hogy a jezsuita oktatás biztosította az európai emblematika széles skálájának magyarországi befogadását. A jezsuita emblematika oktatás Magyarországon használt alapmunkái a XVII. századi jezsuita „sztárszerzők”, így mindenekelőtt Masen, Caussin, Pexenfelder, Balde, Hugo és Balbin művei voltak. Ez kiegészült a humanista (Alciato, Camerarius, Conti, Giovio, Ripa, Reusner, Valeriano, Zsámboky) és a későhumanista, manierista szerzők (Aicher, Picinelli, Saavedra Fajardo, Tesauo), valamint néhány további XVII–XVIII. századi jezsuita (pl. Boschius, Bovio, Ines, L’Abbe, Querck) munkáival.

Összegzés

Az emblematika történetében eddig nem hasznosított, túlnyomórészt kéziratok forrásanyag lehetőséget adott arra, hogy regionális szinten megvizsgáljuk a jezsuita oktatás és az emblematikus gyakorlat kapcsolathálózatát. Ez a hálózat mobil rendszerként működött, s egyaránt szolgálta a művek megismerését, be-

⁴⁸ REUSNER, Nicolaus: *Symbolorum*... Frankfurt, 1588. BEK Hf 1781.; QUERCK, Ignatius: *Acta*... Viennae, 1698. BEK Ac 862:2.; CAUSSIN, Nicolas: *De Symbolica*... Coloniae, 1631. BEK 019940.

⁴⁹ Pragner, Franciscus: *Symbola Imperatorum*... BEKK G15.

⁵⁰ *Fasciculus Epigrammatum*. BEKK H48. 87–95., 159–175.

⁵¹ Vö. pl. STAUD Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai*. III. 1561–1773. Bp., 1988. 98.

fogadását és a tanulás folyamatát, valamint a reprodukív gyakorlatot és az önálló alkotó teljesítményt. A jezsuiták hosszú időn át, következetesen és különböző szinteken tanították az elméleti és gyakorlati ismereteket, s hatékonyan összekapcsolták az *ars litteraria* területével. A humanista emblematikát fokozatosan átértelmező jezsuita gyakorlat Magyarországon némi késéssel, de XVII. századi európai jelentőségének megfelelően érvényesült.

A XVII. század harmincas éveitől a jezsuiták Európa-szerte fokozott figyelmet fordítottak az emblematikus kifejezésformák megismertetésére. E törekvések első eredményei Magyarországon a XVII. század utolsó évtizedeiben jelentkeztek szélesebb körben. Ez a megkésetttség az oka annak, hogy a magyar jezsuita középiskolákban csak a XVIII. század elején jelenik meg kiértelt formában az emblematika önálló, illetőleg az *ars litterarián* belüli, a poétikai és retorikai oktatással összekapcsolt tanítása. A XVIII. század első harmada után nem tűnik fel új elem az oktatásban, s a század közepén megkezdődik a kifejezésforma gyors visszaszorulása.

Az oktatási törekvések eltérő módon érvényesültek a különböző jogállású és földrajzi helyzetű rendházakban. A vizsgálat igazolta, hogy Európa más országaihoz hasonlóan Magyarországon is megtörtént az emblematikus kiadványok retorikai, didaktikus és pedagógiai felhasználása. A kiadványok változó szakrendi besorolása, a felhasználás iránti igény és annak rétegei jelzik az emblematika alapvetően funkcionális szemléletét. Mindez utal arra, hogy az európai emblematikában is jobban kell figyelni a jezsuita gyökerű átalakulásokra, az irodalmi allegorizálás kiteljesedésének és a kifejezésforma fokozatos elutasításának oktatástörténeti összetevőire.

ÉVA KNAPP

Sources for the Teaching of Emblems in the Jesuit Colleges in Hungary

In Hungary as historically conceived there were about fifty Jesuit houses, colleges and mission stations between 1579 and 1773. These institutions were the sites of organized education or were frequented regularly by students and novices. Our sources originate from 37 different places, primarily colleges from all over historical Hungary. The main types, mostly in manuscript, are the following: (1) historical library catalogues and book lists of library stock; (2) lists of recommended books for the teaching and learning of the humanities; (3) owners' and users' notes and inscriptions in emblematic imprints of the Budapest University Library; (4) students' notes and (5) didactic poems. The most valuable sources were catalogues that contained the name of the printing office and the date of entry, and those which had a special category for emblematic imprints. They constitute about 15 percent of the sources. The 150 or so emblematic imprints with notes and inscriptions of their Jesuit owner were of particular interest. Besides emblem books in the broader sense, manuals on rhetoric and poetry relating to emblems and publications including the most important pictorial and textual sources of emblems formed part of our investigations.

The source material, so far unexplored in the study of the history of emblems, allowed us to examine the network of relationships between Jesuit education and emblematic practice at

a regional level. This network operated as a mobile system and served for the familiarization with, and reception of the various works, the acquisition and passing on of learning, as well as of creative individual achievement. The Jesuits taught theory and practice systematically at various levels over a long period of time and linked them with areas within the *ars litteraria*. The Jesuit practice that gradually reinterpreted humanist emblematics reached Hungary with some delay but developed in line with its full significance in 17th century Europe. Beginning in the 1630s, the Jesuits throughout Europe paid increasing attention to the propagation of emblematic forms. The first results of this attempt appeared at a larger scale during the last decades of the 17th century. This delay is the reason why emblematics appeared as a mature separate discipline or an area within the *litteraria*, connected with the teaching of poetry and rhetoric in the Hungarian Jesuit secondary schools in the early 18th century only. No new element appears in education after the first third of the 18th century, and the emblematic forms of expression declined rapidly towards the middle of the century.

Educational attempts were implemented in different ways in the houses of various legal standing and in different geographic locations. Our investigations proved that, as in other European countries, rhetoric, didactic and educational use of emblematic publications occurred in Hungary also. Varied classification of the works and the need for their use at various levels indicate a basically functional attitude towards emblematics. This calls for a greater awareness of transformations in European emblematics arising from Jesuit roots. It also gives insight into the educational historical relevance of the evolution of literary allegorization and the subsequent rejection of this form of expression. (The full English version of the study was published in: *The Jesuits and the Emblem Tradition: Selected Papers of the Leuven International Emblem Conference 18–23 August, 1996*. Ed. by J. MANNING and M. v. VAECK. Turnhout: Brepols, 1999.)